

Leergebied **Kunst & Cultuur**

Voorstel voor de basis van de herziening van de
kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders
uit het ontwikkelteam Kunst & Cultuur

curriculum.nu

VANDAAG WERKEN AAN HET ONDERWIJS VAN MORGEN

Het is belangrijk om leerlingen goed te blijven voorbereiden op de toekomst. Daarom hebben we in Nederland wettelijk vastgelegd wat leerlingen moeten kennen en kunnen in de vorm van kerndoelen en eindtermen: het curriculum. Deze landelijke doelen zijn dertien jaar geleden voor het laatst vastgesteld.

Om het curriculum te actualiseren, hebben leraren en schoolleiders voor negen leergebieden voorstellen gedaan die de basis vormen voor de herziening van de kerndoelen en eindtermen. Deze leergebieden zijn: Nederlands, Engels/Moderne vreemde talen, Rekenen & Wiskunde, Burgerschap, Digitale geletterdheid, Mens & Maatschappij, Mens & Natuur, Kunst & Cultuur en Bewegen & Sport.

In de periode maart 2018 tot oktober 2019 hebben zij in ontwikkelteams per leergebied de benodigde kennis en vaardigheden bepaald. Zij waren hierbij zelf aan zet, mét de inbreng van wetenschappers, lerarenopleidingen, vervolgonderwijs, scholen en vakverenigingen. Ook haalden zij feedback op bij leraren, ouders, leerlingen, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. De ontwikkelteams werden ondersteund door leerplanspecialisten.

De voorstellen zijn beperkt tot de kern van wat leerlingen moeten leren, waardoor leraren meer ruimte krijgen voor eigen invulling. Daarnaast verbetert de overgang van basisonderwijs naar voortgezet en vervolgonderwijs én de samenhang tussen leergebieden.

Leeswijzer

In dit document vindt u het voorstel van de leraren en schoolleiders van het ontwikkelteam Kunst & Cultuur. In hoofdstuk 1 vindt u een compact overzicht waarin de hoofdlijn van het voorstel wordt toegelicht. In de hoofdstukken erna kunt u de nadere uitwerking lezen. De inhoud is uitgewerkt in drie stappen: visie, grote opdrachten en bouwstenen. In de visie beschrijft het ontwikkelteam wat de relevantie en de kern is van het leergebied. De grote opdrachten zijn de essenties van het leergebied die van belang zijn voor de doorlopende leerlijn voor alle leerlingen, van primair onderwijs, speciaal onderwijs en alle sectoren in het voortgezet onderwijs. In de bouwstenen voor primair onderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs zijn de essenties uitgewerkt naar kennis en vaardigheden die leerlingen nodig hebben om goed voorbereid te zijn op hun toekomst. De kennis en vaardigheden die benoemd zijn voor de onderbouw van het primair onderwijs zijn bedoeld ter inspiratie hoe een doorlopende leerlijn opgebouwd kan worden. De kerndoelen voor het primair onderwijs worden geformuleerd voor de bovenbouw van het primair onderwijs. Het team doet daarnaast aanbevelingen voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Het voorstel van het leergebied Kunst & Cultuur staat niet op zichzelf. Het kent veel verbindingen met de andere leergebieden. Deze staan beschreven in de toelichting van het leergebied Kunst & Cultuur. Ook op www.curriculum.nu/kunst-cultuur kunt u een beeld krijgen hoe het leergebied Kunst & Cultuur samenhangt met andere leergebieden.

Inhoudsopgave

1. Kern van het leergebied.....	4
Schematisch overzicht van de grote opdrachten en de bouwstenen	7
2. Visie op het leergebied kunst & cultuur.....	10
3. Grote opdrachten.....	17
Grote opdracht 1: artistiek-creatief vermogen	18
Grote opdracht 2: artistieke expressie	19
Grote opdracht 3: artistieke technieken en vaardigheden	20
Grote opdracht 4: artistieke innovatie	21
Grote opdracht 5: kunst- en cultuurhistorische contexten	22
Grote opdracht 6: functies van kunst	23
Grote opdracht 7: beleven van kunst	24
Grote opdracht 8: tonen en delen van eigen werk	25
4. Bouwstenen.....	26
Artistiek – creatief vermogen	27
Artistieke expressie	32
Artistieke technieken en vaardigheden	33
Artistieke innovatie	35
Kunst- en cultuurhistorische contexten	36
Functies van kunst	38
Beleven van kunst	39
Tonen en delen van eigen werk	41
5. Aanbevelingen bovenbouw vmbo, havo en vwo	45

1.

VOORSTEL VAN HET LEERGEBIED OP HOOFDLIJNEN

In het leergebied Kunst & Cultuur staat de ontwikkeling van het artistiek-creatief vermogen van de leerling centraal. Leerlingen leren kunst maken, kunst meemaken en betekenis geven aan wat zij maken en meemaken. Ze leren hun verbeeldingskracht gebruiken om artistiek werk te (re)produceren. Vanuit verschillende perspectieven ervaren zij kunst en cultuur en onderzoeken ze de uitingen hiervan. Leerlingen leren over de verschillende functies van kunst. Ze leren te kijken en ontdekken dat kunst kan verwonderen, uitdagen, amuseren of schuren. Kunst kan emotie opwekken, je raken en leiden tot verstillings..

Wat we belangrijk vinden

Door het onderwijs krijgt iedereen, geen leerling uitgesloten, de kans om in aanraking te komen met kunst en cultuur en zich hiermee te vormen en te ontplooiën. Kunst plaatst ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën in een ander perspectief. Kunst kan een verbeelding zijn van bijvoorbeeld een emotie of kan een reactie zijn op een politiek of maatschappelijk kwestie. Kunstenaars zijn in staat compleet andere of nieuwe werkelijkheden te scheppen. Door kunst- en cultuur(geschiedenis) leren leerlingen zichzelf, de omgeving, de maatschappij en de wereld te ontdekken en begrijpen. In een cultureel diverse samenleving is het van belang dat leerlingen elkaars cultuur leren kennen en zich daartoe weten te verhouden en daarover met elkaar communiceren. Leerlingen leren door, met en over kunst en cultuur.

Dit is het voorstel

Voor het leergebied Kunst & Cultuur is een samenhangend curriculum geformuleerd dat gebaseerd is op 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven'.

'Maken en betekenis geven' richt zich op de praktijk van de verschillende kunstdisciplines. Hierin staat het experimenteren, creëren, vormgeven en (re)produceren centraal. Leerlingen leren in een artistieke vorm en op een eigen manier uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën.

'Meemaken en betekenis geven' is gericht op de kennismaking met professionele uitingsvormen van kunst en cultuur. Leerlingen leren uitingen van kunst en cultuur ervaren, onderzoeken, (filosofisch) bevragen, analyseren en waarderen. Betekenis geven heeft zowel betrekking op de artistieke uitingen die leerlingen zelf maken als op de professionele uitingen van kunst en cultuur.

De kennis en vaardigheden van de verschillende (kunst)vakken, zoals beeldende vorming, muziek, dans, theater en cultureel erfgoed blijven in het voorstel behouden.

Wat verandert er?

Leerlingen ontwikkelen hun artistiek-creatief vermogen door kennis te maken en te oefenen met verschillende maak- en denkstrategieën. Het 'maken en betekenis geven' is meer dan de huidige kerndoelen gericht op artistieke expressie en ontwikkeling van creativiteit. Leerlingen leren kijken en luisteren, laten zich inspireren, leren experimenteren met materialen en middelen, zetten door, gebruiken hun verbeeldingskracht, ontwikkelen technieken en vaardigheden en reflecteren op het werk- en leerproces. De artistieke ontwikkeling van de leerling is niet los te zien van het creatieve proces dat de leerling keer op keer doorloopt.

Bij het 'meemaken en betekenis geven' ervaren leerlingen dat kunst en cultuur onlosmakelijk verbonden is met het bestaan en onderdeel is van hun identiteit en kan bijdragen aan wie ze zijn. Ze komen in aanraking met kunst- en cultuurhistorische context, de functies van kunst en ze beleven kunst en erfgoed in de kunstzinnige context binnen en buiten school. Ze leren uitingen van kunst en cultuur bevragen, betekenis geven en waarderen. Ze leren zich te verhouden tot kunst en cultuur, reflecteren op hun eigen voorkeuren en ontdekken dat meningen kunnen variëren.

Nieuw is ook dat leerlingen verbanden leren leggen tussen 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven' waardoor de praktijk en theorie meer in balans zijn. De professionele kunst is het uitgangspunt. Leerlingen leren deze te gebruiken als bron van inspiratie tijdens het maakproces.

Door de beschrijving van dit curriculumvoorstel is voor het leergebied Kunst & Cultuur een gemeenschappelijke taal ontstaan.

Door de technologische ontwikkelingen ontstaan er andere toepassingsmogelijkheden en nieuwe vormen van kunst. Leerlingen maken kennis met nieuwe media en digitale technologie als middel om kunst te maken. Dit is een verbreding ten opzichte van de huidige kerndoelen. Dit is tevens een manier om nieuwe media-uitingen beter te interpreteren.

In toenemende mate werken kunstenaars (weer) samen met wetenschappers rond grote thema's. Ze problematiseren onderwerpen, inspireren elkaar, leren van elkaars denk- en werkwijzen en/of werken samen aan oplossingen. Die samenwerking kan leiden tot verrassende inzichten of vernieuwingen. Dit heeft in het voorstel geleid tot aandacht voor nieuwe maak- en ontwerpprocessen op het snijvlak van disciplines rond mondiale thema's en actuele vraagstukken. Dit is een nieuw onderdeel van het curriculum.

[Bekijk hier een korte animatie van de opbrengsten Kunst & Cultuur](#)

Schematisch overzicht van de grote opdrachten en de bouwstenen

		Primair onderwijs	Onderbouw voortgezet onderwijs
1	Artiestiek- creatief vermogen		
1.1	Maakstrategieën	Leerlingen leren al spelend experimenteren, creëren en imiteren en krijgen inzicht in eigen kunnen. Door het oefenen van maakstrategieën ontwikkelen zij artistiek-creatief vermogen.	Leerlingen leren divergeren en convergeren, buiten bestaande kaders denken en verbeeldingskracht te gebruiken in een artistiek-creatief proces. Ze leren bewust maakstrategieën te gebruiken.
1.2	Denkstrategieën	Leerlingen leren al spelend artistieke uitingen te onderzoeken en bevragen en ontdekken daarmee de wereld. Door het oefenen van denkstrategieën ontwikkelen leerlingen hun artistiek-creatief vermogen.	Leerlingen leren artistieke uitingen te bevragen, onderzoeken, betekenis te geven en te waarderen. Ze leren bewust denkstrategieën gebruiken bij het analyseren en creëren van artistieke uitingen.
2	Artiestieke expressie		
2.1	Artiestieke expressie	Leerlingen leren op een eigen manier in een artistieke vorm uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens en ideeën. Ze verkennen het specifieke van de kunsten om in die 'taal' te communiceren.	Leerlingen leren zich op een eigen manier in een artistieke vorm uit te drukken. Ze leren het specifieke van de kunsten gericht te gebruiken om de zeggingskracht van eigen werk te vergroten.
3	Artiestieke technieken en vaardigheden		
3.1	Artiestieke technieken en vaardigheden	Leerlingen leren aangeboden artistieke technieken en vaardigheden gebruiken om te creëren in (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving.	Leerlingen leren hun repertoire aan artistieke technieken en vaardigheden te verfijnen en vergroten en maken bewuste keuzes om te creëren in (bewegend) beeld, klank, woord en beweging.
4	Artiestieke innovatie		
4.1	Artiestieke innovatie	Leerlingen leren als creatieve makers en speelse denkers kleine vraagstukken uit hun directe omgeving onderzoeken. Ze leren maak- en ontwerpprocessen gebruiken om oplossingen en ideeën te bedenken.	Leerlingen leren op het snijvlak van vakken vraagstukken te onderzoeken. In een kritisch maakproces leren leerlingen al makend standpunten te verkennen en creatieve oplossingen en ideeën te bedenken.

5	Kunst- en cultuurhistorische contexten		
5.1	Kunst- en cultuurhistorische contexten	Leerlingen leren eenvoudige vragen stellen over kunst- en cultuurhistorische onderwerpen. Ze maken kennis met erfgoed en onderzoeken genres, stijlen en stromingen vanuit verschillende disciplines.	Leerlingen leren kunst- en cultuurhistorische contexten bevragen, onderzoeken en begrijpen. Ze onderzoeken erfgoed en analyseren genres, stijlen en stromingen in en vanuit verschillende disciplines.
6	Functies van kunst		
6.1	Functies van kunst	Leerlingen leren vanuit verschillende perspectieven naar kunst te kijken en luisteren en daar eenvoudige vragen over te stellen. Ze maken kennis met enkele functies van kunst en leren deze waarderen.	Leerlingen leren vanuit verschillende perspectieven kunst te onderzoeken en bevragen. Ze leren een onderbouwde mening te geven over de betekenis en functie van kunst en daarbij vaktaal gebruiken.
7	Beleven van kunst		
7.1	Beleven van kunst	Leerlingen maken kennis met enkele culturele en kunstzinnige activiteiten binnen en buiten school. Ze delen ervaringen, bespreken de waarden en betekenissen hiervan en ontdekken voorkeuren.	Leerlingen leren deelnemen aan verschillende culturele en kunstzinnige activiteiten binnen en buiten school. Ze leren de beweegredenen van de makers en de eigen ervaringen te bespreken.
8	Tonen en delen van eigen werk		
8.1	Tonen en delen van eigen werk	Leerlingen leren het product en het proces (tussentijds) te presenteren en leren te reflecteren op het werk- en leerproces van zichzelf en van anderen.	Leerlingen leren keuzes te maken hoe het product en/of het proces (tussentijds) te presenteren. Ze reflecteren op het werk- en leerproces en delen hun inzichten met anderen.

Onderwijs in kunst en cultuur gaat over onderwijs in kunsten, media en erfgoed. In primair en speciaal onderwijs en onderbouw voortgezet (speciaal) onderwijs omvat het leergebied Kunst & Cultuur vanuit de huidige doelen gezien: beeldende vorming (tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen en audiovisuele vorming), dans, drama, muziek en cultureel erfgoed (primair onderwijs) én de vakken die hieruit zijn voortgevloeid (zoals nieuwe media) en die zich in de toekomst nog zullen ontwikkelen. In de bovenbouw van havo en vwo kunnen leerlingen naast het verplichte vak CKV (Culturele Kunstzinnige Vorming) kiezen uit kunstvakken 'oude stijl' bestaande uit Tehatex en muziek en/of kunstvakken 'nieuwe stijl' met Kunst (algemeen) en Kunst (- beeldend, - dans, - drama en - muziek). In alle leerwegen van het vmbo is het examenprogramma Kunstvakken inclusief CKV verplicht en kunnen leerlingen in de gemengde en theoretische leerweg examen doen in beeldende vorming, muziek, dans en drama.

Onderstaande visie is beschreven vanuit het perspectief van het leergebied Kunst & Cultuur voor primair en speciaal onderwijs en onderbouw voortgezet (speciaal) onderwijs en is de basis voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Daarbij is gekozen om het woord 'drama' te vervangen door 'theater'. Dit om aan te sluiten bij de naamgeving van deze kunstdiscipline in het werkveld.

Kunst en cultuur

Kunst is een uiting van menselijk denken, doen en maken en is een specifieke vorm van cultuur. De opvattingen over kunst zijn cultuurspecifiek en tijdgebonden. De betekenis en de vorm van kunst verandert, net als wat wij (van) kunst vinden. Dit betekent dat de mening over kunst kan variëren.

Cultuur is alles wat mensen denken, doen en maken (in heden en verleden) en de betekenis die mensen daaraan geven. Kunst is hier een uiting van. Van oudsher hebben vaardigheden die specifiek zijn voor 'de kunsten' een (educatieve) functie in de samenleving. Sinds mensenheugenis wordt er getekend, gedanst, gezongen en gespeeld. Kunst en cultuur is daarmee onlosmakelijk verbonden met het mens-zijn. Onderwijs in kunst en cultuur brengt leerlingen in contact met (de geschiedenis van) kunst en cultuur wereldwijd.

2.

VISIE OP HET LEERGEBIED KUNST & CULTUUR

Relevantie

Kunst plaatst ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën in een ander perspectief. Uniek voor het leer- gebied Kunst & Cultuur is dat leerlingen met behulp van kunst op een verrassende en uitdagende wijze naar het (dagelijks) leven leren kijken. Leerlingen leren op expressieve wijze te communiceren met (bewe- gend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Kunst kan een verbeelding of verklanking zijn van bijvoorbeeld een emotie of kan een reactie zijn op een politiek of maatschappelijk kwestie. Kunstenaars geven hun kijk op de wereld, geven met hun werk betekenis aan het leven en zijn in staat compleet andere of nieuwe werkelijkheden te scheppen. Leerlingen leren dat kunst een veelzijdige functie heeft. Kunst kan verrassen, uitdagen en amuseren, en kunst kan verwonderen, irriteren, schuren of leiden tot verstilling.

In de professionele kunstenaarspraktijk ontstaat kunst vanuit spel, intuïtie, scheppingsdrang, experiment met materialen en middelen of vanuit toeval. Ook kan kunst de opbrengst zijn van een onderzoeksproces. In het onderwijs leren leerlingen over de wijze waarop kunst tot stand komt en leren leerlingen vormen en uitingen van kunst te doorgronden en onderzoeken. Leerlingen ontdekken dat er meerdere artistieke routes, oplossingen en opvattingen naast elkaar kunnen en mogen bestaan door met elkaar daarover in gesprek te gaan. Het samen maken en beleven van kunst kan een ervaring zijn die voldoening geeft, tot nadenken stemt en leerlingen verbindt.

Kennismaking met kunst en cultuur vindt niet vanzelfsprekend plaats in de privésfeer. Door het onderwijs krijgt iedereen, niemand uitgesloten (inclusie), de kans om in aanraking te komen met kunst en cultuur. Alle leerlingen leren zich op artistieke wijze te uiten en vormen van kunst en cultuur te ervaren, te bevragen en te 'lezen'. Door kunst- en cultuur en de geschiedenis daarvan leren leerlingen zichzelf, de omgeving, de maat- schappij en de wereld te ontdekken en begrijpen. In een (cultureel) diverse samenleving is het van belang dat leerlingen elkaar en elkaars cultuur leren kennen. In het leergebied Kunst & Cultuur is het mondiale perspectief het uitgangspunt en staat de leerling centraal. Het streven is dat alle leerlingen zich in het leer- gebied herkennen. Leerlingen leren door, met en over kunst en cultuur.

Vakinhoudelijke ontwikkelingen

In een maatschappij waarin culturen samenleven kunnen nieuwe uitingen van kunst en cultuur ontstaan. Er komen genres en stromingen bij en elementen uit meerdere culturen worden soms gecombineerd tot verrassende uitingen die vragen om duiding. Door het stellen van kritische en/of filosofische vragen leren leerlingen kunst en cultuur vanuit verschillende perspectieven te onderzoeken, te analyseren en te duiden. In de laatste decennia is het leergebied Kunst & Cultuur door de constante stroom aan ideeën, nieuwe (bewegende) beelden en klanken breder, sneller en complexer geworden. Door technologische ontwikkelingen ontstaan er vragen en vindt er een verbreding plaats in het gebruik van technieken, materialen en middelen. Er ontstaan andere toepassingsmogelijkheden en nieuwe vormen van kunst. Dit betekent voor het kunst- en cultuuronderwijs dat er, meer dan voorheen, aandacht mag zijn voor het digitale domein zodat leerlingen nieuwe media en digitale technologie als middel leren gebruiken om kunst te maken en mee te maken. Daarnaast is kunst ook een manier om vanuit een eigen maakproces de wereld beter te begrijpen en betekenis te geven.

Naast de gangbare kunstvormen zijn cross-overs, inter-, multi- en transdisciplinaire samenwerkingen niet meer weg te denken uit de actuele onderwijs- en kunstpraktijk. Steeds vaker zijn artistieke uitingen een cross-over tussen bestaande technieken en nieuwe technologieën en zoeken makers onderling actief de samenwerking op. In toenemende mate werken kunstenaars en wetenschappers samen rond grote thema's. Door vragen te stellen problematiseren ze onderwerpen, ze inspireren elkaar, leren van elkaars denk- en werkwijzen, gaan aan de slag met elkaars ideeën en/of werken samen aan oplossingen. In die samenwerking staat vanuit de kunstvakken een artistieke of kwalitatieve onderzoeksbenadering centraal. Dit kan leiden tot verrassende inzichten of vernieuwingen. In deze ontwerpprocessen spelen de volgende brede vaardigheden een belangrijke rol: creativiteit, probleemoplossend vermogen/denken, kritisch denken en samenwerken.

Het leergebied Kunst & Cultuur

In het leergebied Kunst & Cultuur staat het artistiek-creatief vermogen van de leerling centraal. Dit vermogen stelt de leerling in staat verbeeldingskracht te gebruiken om artistiek werk te (re)produceren en zo betekenis te geven aan wat hij alleen of met anderen maakt en meemaakt. Leerlingen doen dat door middel van (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk.

Artistiek vermogen is gericht op de verbeelding of verklanking van ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën in een kunstzinnige uiting. Leerlingen doen dit met behulp van technieken en artistieke vaardigheden. Creatief vermogen verwijst naar een iteratief proces waarin leerlingen creatieve maak- en denkstrategieën leren toepassen die kenmerkend zijn voor het leergebied. Denk aan vaardigheden als fantaseren, spelen, dromen, inleven, experimenteren én divergeren en convergeren, waarbij leerlingen leren doorzetten, lef hebben, falen, ongemak voelen en successen vieren.

Kenmerkend voor het leergebied Kunst & Cultuur is dat leerlingen in een samenhangend geheel kunst leren maken, kunst leren meemaken en betekenis leren geven aan het maken en het meemaken. Reflectie, zoals beschreven in deze visie, moet gelezen worden als 'reflectie op het (werk)proces en het product'. Dit met het doel aan te sluiten bij de brede vaardigheid 'manieren van jezelf kennen' en om onderscheid te maken met het begrip 'betekenis geven' zoals in deze visie bedoeld.

Betekenis geven gaat over het onderzoeken, (filosofisch) bevragen en analyseren van mondiale uitingen van kunst en cultuur in heden en verleden, bezien vanuit verschillende perspectieven, zoals individuele, collectieve, sociale, culturele, levensbeschouwelijke of historische perspectieven. Betekenis geven heeft betrekking op zowel de kunstuitingen die leerlingen maken als op professionele kunstuitingen die leerlingen meemaken.

Maken staat voor het artistiek-creatief proces van experimenteren, vormgeven en (re)produceren waarin leerlingen samen of individueel uiting leren geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën. Dit doen zij door middel van (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Leerlingen leren vanuit het karakter van de verschillende kunstdisciplines betekenis te geven aan hun artistieke uiting en deze (tussentijds) te delen.

Meemaken is gericht op de kennismaking met professionele uitingsvormen van kunst en cultuur in (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Leerlingen ervaren professionele kunst in een levensechte context, binnen en buiten school. Leerlingen leren betekenis te geven aan hun ervaring door zintuiglijk en theoretisch onderzoek en leren hun opbrengsten (tussentijds) te delen.

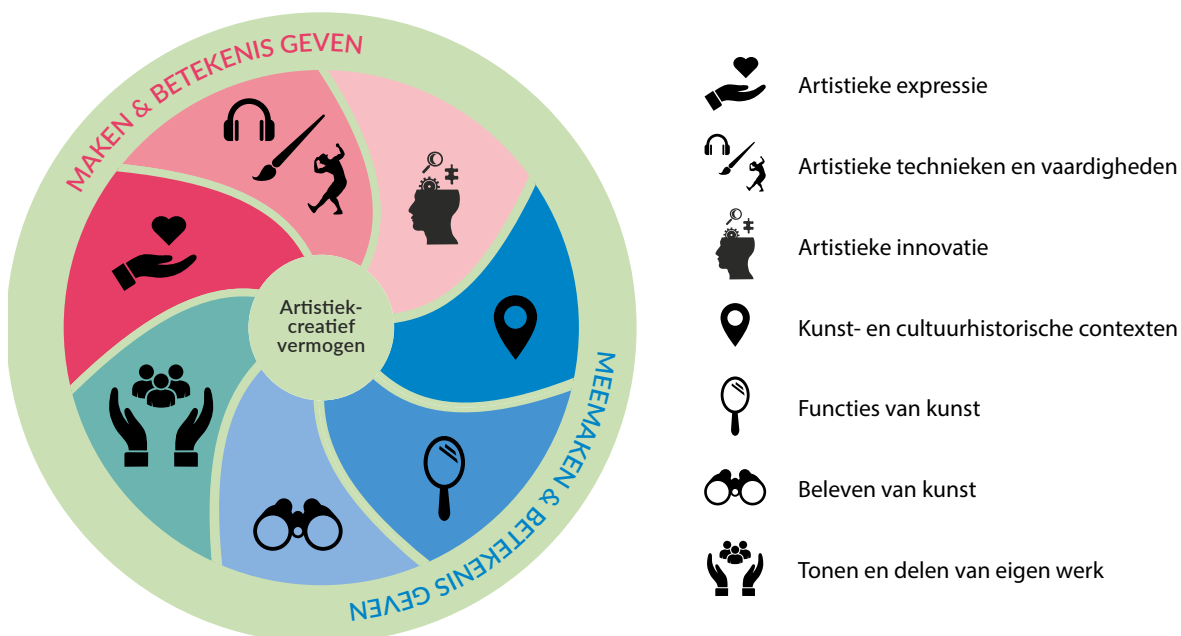
De grote opdrachten voor het leergebied Kunst & Cultuur

Voor het leergebied Kunst & Cultuur zijn acht samenhangende grote opdrachten ontwikkeld langs de inhoudelijke lijnen 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven' waartussen leerlingen betekenisvolle verbanden leren leggen.

De grote opdrachten hebben de volgende titels:

1. Artistiek-creatief vermogen (maak- en denkstrategieën)
2. Artistieke expressie
3. Artistieke technieken en vaardigheden
4. Artistieke innovatie
5. Kunst- en cultuurhistorische contexten
6. Functies van kunst
7. Beleven van kunst
8. Tonen en delen van eigen werk

De eerste grote opdracht (ontwikkel artistiek-creatief vermogen) is de basis voor alle grote opdrachten. Deze grote opdracht is gericht op de karakteristieke maak- en denkstrategieën in het leergebied Kunst & Cultuur. De grote opdrachten 2 tot en met 4 richten zich op het 'maken en betekenis geven' aan kunst. De grote opdrachten 5 tot en met 7 gaan over 'meemaken en betekenis geven' aan kunst. In de laatste grote opdracht staat voor leerlingen het presenteren centraal (zie visualisatie in onderstaande afbeelding).

Alle grote opdrachten geven in po en onderbouw vo richting aan onderwijs in de kunstpraktijk en aan onderwijs in kunst- en cultuurtheorie. Er is ruimte om accenten te leggen en keuzes te maken. Door grote opdrachten te combineren ontstaat rijk en gevarieerd kunst- en cultuuronderwijs. Vanzelfsprekend is er een wisselwerking of interactie tussen de grote opdrachten 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven'. Het meemaken of ervaren van kunst kan inspiratie bieden voor een maakproces. Andersom kan het maken aanleiding zijn voor een kunsttheoretische verrijking of verdieping. Zowel het maken van en betekenis geven aan kunst als het meemaken van en betekenis geven aan kunst is een artistiek-creatief proces. Het vraagt van leerlingen een nieuwsgierige, onderzoekende en reflecterende houding.

Kunst & Cultuur en de drie hoofddoelen van het onderwijs

In het leergebied Kunst & Cultuur zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming sterk verweven. Leerlingen leren zelfbewust deelnemen aan het culturele leven doordat zij culturele competenties ontwikkelen. De kwalificerende doelen van het leergebied Kunst & Cultuur hebben betrekking op de leergebiedspecifieke kennis en vaardigheden die leerlingen voorbereiden op het vervolg in het onderwijs of de beroepspraktijk. Naast vakspecifieke kennis van technieken en vaardigheden leren leerlingen verbeeldingskracht te gebruiken. Alle leerlingen leren na te denken over de rol en betekenis van kunst en cultuur voor zichzelf (ook in vrije tijd), voor de omgeving, de samenleving en de wereld. Leerlingen leren vanuit meerdere perspectieven kunst te ervaren, te onderzoeken, (filosofisch) te bevragen, te analyseren en daardoor betekenis te geven aan uitingen van kunst en cultuur. Kwalificerende doelen hebben betrekking op zowel de theorie als de praktijk van het leergebied.

De maatschappelijke vorming (socialisatie) vindt plaats doordat leerlingen met elkaar in contact komen met professionele kunsten in een levensechte context, binnen of buiten school. Kunst - als spiegel van de wereld - kan reacties losmaken waardoor dialoog en debat plaats kunnen vinden. Leerlingen leren in een uitwisseling standpunten en inzichten te delen en leren dat er meerdere opvattingen naast elkaar kunnen bestaan. Leerlingen leren culturen, de samenleving en de wereld te verkennen, te onderzoeken en te waarderen. Kunstzinnige en culturele kennis, vaardigheden en attitudes horen bij de brede vorming van burgers in een democratische samenleving.

Persoonsvorming te lezen als 'persoon zijn, persoon proberen te zijn, persoon willen zijn' gaat over hoe de leerling als persoon tot ontwikkeling komt. Persoonsvorming in het leergebied Kunst & Cultuur heeft betrekking op hoe de leerling zich leert te verhouden tot uitingen van kunst en cultuur en welke plek kunst en cultuur inneemt of in de toekomst gaat nemen in het leven van de leerling. Onderwijs in kunst en cultuur geeft de leerling de ruimte om op een eigen manier in een artistieke vorm uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens en ideeën. Het gaat over wat de leerling wil overdragen, waar hij/zij zich betrokken bij voelt, wat de persoonlijke drijfveren, ambities of motieven zijn om kunst te maken en mee te maken. De leerling leert door reflectie zichzelf kennen, ontdekt door reflectie waar zijn kwaliteiten en voorkeuren liggen en wat hij belangrijke waarden vindt.

Samenhang andere leergebieden

In de uitwerking van de visie naar grote opdrachten en bouwstenen is gebleken dat er op verschillende niveaus samenhang tussen leergebieden mogelijk is. Die samenhang kan betrekking hebben op een van de mondiale thema's (globalisering, duurzaamheid, technologie en gezondheid), op contexten, definities en begrippen en op vaardigheden. De samenhang is geconcretiseerd in de Toelichting op het voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Kunst & Cultuur.

Voor het leergebied Kunst & Cultuur zijn acht samenhangende grote opdrachten ontwikkeld langs de inhoudelijke lijnen 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven' waartussen leerlingen betekenisvolle verbanden leren leggen.

De grote opdrachten hebben de volgende titels:

1. Artistiek-creatief vermogen (maak- en denkstrategieën)
2. Artistieke expressie
3. Artistieke technieken en vaardigheden
4. Artistieke innovatie
5. Kunst- en cultuurhistorische contexten
6. Functies van kunst
7. Beleven van kunst
8. Tonen en delen van eigen werk

3.

GROTE OPDRACHTEN

Zie voor een toelichting op de grote opdrachten de Toelichting op de eindopbrengst van het ontwikkelteam Kunst & Cultuur van curriculum.nu.

Grote opdracht 1: Artistiek-creatief vermogen

Relevantie

Door artistiek werk te maken, kunst mee te maken en betekenis te geven, ontwikkelen leerlingen een artistiek-creatief vermogen. Dit vermogen stelt leerlingen in staat om in maak- en denkstrategieën verbeeldingskracht te gebruiken. Binnen denkstrategieën leren leerlingen artistieke uitingen te bevragen, onderzoeken, betekenis te geven en te waarderen. Bij maakstrategieën geven leerlingen uitdrukking aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën. Maak- en denkstrategieën dragen bij aan de ontwikkeling van de leerling, het functioneren als persoon en als persoon in de samenleving. Het ontwikkelen van artistiek-creatief vermogen is de basis voor alle grote opdrachten van het leergebied Kunst & Cultuur.

Inhoud van de opdracht

Het artistiek vermogen is gericht op de verbeelding of verklanking van onder andere ervaringen in een kunstzinnige uiting met behulp van technieken, materialen en middelen. Leerlingen ontwikkelen creatief vermogen in een iteratief proces waarin creatieve maak- en denkstrategieën centraal staan. Leerlingen leren op verschillende manieren te maken, op verschillende manieren te denken, op verschillende manieren betekenis te geven en op verschillende manieren te reflecteren op het (eigen) werk- en leerproces. Onderdeel van dit proces is dat leerlingen kennis maken met vervolgopleidingen, de brede beroepspraktijk én met de diversiteit aan professionals in de kunstzinnige en culturele sector. Dit leidt er ook toe dat leerlingen inzicht krijgen in de aard van het werk en werkprocessen van makers. Deze inzichten kunnen leerlingen weer toepassen in eigen artistiek werk.

Creatieve **maakstrategieën** richten zich op vaardigheden als spelen, (intuïtief) experimenteren, improviseren, interpreteren van bestaand werk en onderzoeken in (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook een combinatie van deze vormen is mogelijk. Leerlingen ontdekken de (on)mogelijkheden van materialen en middelen, maken keuzes en leren zich artistiek-creatief uit te drukken.

(Creatieve) **denkstrategieën** richten zich op onderzoeken, kritisch en filosofisch bevragen en analyseren van artistieke uitingen. Leerlingen worden gestimuleerd zich te verplaatsen in andere zienswijzen en leren verschillende standpunten in te nemen. In dialoog met medeleerlingen en professionals leren leerlingen gedachten te formuleren, opvattingen te onderbouwen en vakbegrippen toe te passen.

Brede vaardigheden

Manier van denken en handelen:

- creatief denken en (praktisch) handelen
- probleemoplossend denken en (praktisch) handelen
- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- communiceren
- samenwerken
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf kennen:

- oriëntatie op jezelf je studie en je loopbaan

Grote opdracht 2: Artistieke expressie

Relevantie

In het leergebied Kunst & Cultuur staat het ontwikkelen van het artistiek-creatief vermogen centraal. Leerlingen leren de unieke 'taal van de kunsten' gebruiken om zichzelf uit te drukken en daarmee te communiceren. Het hele lichaam is daarbij actief. Kunst prikkelt de zintuigen, leerlingen leren kunst te ervaren en ontdekken daarbij de wisselwerking tussen lichaam, geest en omgeving.

Inhoud van de opdracht

Leerlingen leren op een eigen manier in een artistieke vorm uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën. Hierbij kan, net als persoonlijke en collectieve ervaringen, het werk van andere makers een bron van inspiratie zijn. Het leren uitdrukking geven aan eigen ideeën of aan bestaande verhalen is een iteratief proces waarin ruimte is voor experiment, improvisatie, plezier en onzekerheden. Om de zeggingskracht van artistiek werk te vergroten leren leerlingen keuzes te maken over de inhoud en/of de vorm. Ze leren verbeeldingskracht gebruiken en daarbij (bewegend) beeld-, klank-, woord- en bewegings-elementen toe te passen. Leerlingen leren de 'taal van de kunsten' te herkennen, te begrijpen, te gebruiken en ook in andere contexten toe te passen.

Daarnaast leren leerlingen hoe zij persoonlijke betekenis kunnen geven aan eigen werk en ervaren dat iedereen dat op eigen wijze doet. Reflectie op eigen en andermans artistiek werk maakt dat leerlingen een eigen standpunt ontwikkelen, inzicht krijgen in zichzelf en anderen.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- creatief *denken* en (praktisch) handelen
- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- samenwerken
- communiceren

Manieren van jezelf kennen

- zelfregulering

Grote opdracht 3: Artistieke technieken en vaardigheden

Relevantie

Om artistiek en betekenisvol werk of een voorstelling te kunnen maken hebben leerlingen (digitale) technieken en vaardigheden nodig. Hoe meer technieken en vaardigheden leerlingen beheersen, hoe meer keuzes leerlingen hebben om zich uit te drukken en om een eigen 'stem' te vormen. Dit is onlosmakelijk verbonden met het proces van (in)oefenen en (re)produceren. Daarbij hoort ook dat leerlingen weerstand kunnen ondervinden of ongemak kunnen ervaren van 'het nog niet kunnen', of juist plezier en voldoening ervaren bij wat lukt.

Inhoud van de opdracht

Leerlingen leren een idee te vertalen in (bewegend) beeld, klank, woord en in beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Alle vaardigheden en technieken die leerlingen leren, staan in dienst van de ontwikkeling van het artistiek-creatief vermogen. Leerlingen leren creëren en 're-creëren' dat wil zeggen een interpretatie te maken van iets bestaands. Leerlingen leren maken, spelen, imiteren, oefenen, instuderen, (re)produceren en componeren. Leerlingen leren keuzes te maken uit het aanbod van technieken en vaardigheden en deze waar mogelijk duurzaam toe te passen. Ze leren daarbij vaktaal te gebruiken, herkennen en benoemen. Daarnaast geeft kennis over technieken en vaardigheden ook inzicht in hoe een (kunst)werk gemaakt wordt of een voorstelling tot stand komt. Leerlingen leren hun doelen te bereiken door te reflecteren op het proces en het product van zichzelf (als onderdeel van de groep) en van anderen. Ze leren sterke punten herkennen en benoemen en worden zich bewust van hun eigen en elkaars capaciteiten en specifieke talenten.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- creatief denken en (praktisch) handelen

Manieren van omgaan met anderen:

- samenwerken
- communiceren

Grote opdracht 4: Artistieke innovatie

Relevantie

Een samenleving die geconfronteerd wordt met complexe vraagstukken heeft makers en denkers nodig. Leerlingen leren als creatieve makers en speelse denkers vanuit de kunsten, samen te werken aan mondiale thema's op het snijvlak van disciplines. Onderzoeksmatig verkennen ze de verbinding van de kunsten met maatschappij, politiek, wetenschap, natuur en technologie.

Inhoud van de opdracht

Vanuit vakoverstijgende disciplines worden leerlingen uitgedaagd op een ondernemende en onderzoeksmatige en creatieve manier (samen) te werken. Zij combineren in hun onderzoek kritisch denkstrategieën en maakstrategieën in de breedste zin van het woord. Dit is een kritisch maakproces: tijdens het samen maken en ontdekken komen leerlingen tot nieuwe inzichten, nieuwe ethische en kritische vragen en bedenken samen oplossingen en ideeën of concepten. Leerlingen delen elkaars uitkomsten en laten zich daardoor inspireren of gebruiken deze informatie in hun eigen onderzoek.

Leerlingen krijgen inzicht in de werk- en denkprocessen van nieuwe makers en kunstenaars en experimenteren (op een vergelijkbare manier) met technieken, materialen en middelen. Zij onderzoeken (praktische) verbindingen tussen bijvoorbeeld bestaande (ambachtelijke) technieken en multimediale (auditieve, fysieke en visuele) technologieën: verbindingen tussen kunst, wetenschap en technologie.

Leerlingen bevragen thema's vanuit verschillende perspectieven én bedenken innovatieve ideeën en oplossingen.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- creatief denken en (praktisch) handelen
- kritisch denken
- probleemoplossend en (praktisch) handelen

Manieren van omgaan met anderen:

- samenwerken
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf kennen:

- ondernemend denken en handelen

Grote opdracht 5: Kunst- en cultuurhistorische contexten

Relevantie

Kunst brengt leerlingen in contact met het heden en verleden. Kunst staat altijd in verband met de (culturele) context en de tijd en plaats waarin het gemaakt is. Door te kijken en luisteren naar en te leren van en over materiële en immateriële sporen van kunst en cultuur, ontmoeten leerlingen verschillende culturen. Ze krijgen inzicht in de eigen kunst- en cultuur(geschiedenis) en die van anderen en leren meer over zichzelf, anderen, de omgeving, de maatschappij en de wereld.

Inhoud van de opdracht

Leerlingen leren kunst op lokaal, nationaal en mondiaal niveau en vanuit kunsthistorisch perspectief te plaatsen. Ze leren dat de waardering voor kunst en cultuur tijd- en plaatsgebonden is, waarbij specifiek aandacht besteed wordt aan de tijdgeest, genres, stijlen en stromingen. Ze leren kunstdisciplines en kunstuitingen waarnemen, herkennen en analyseren. Ze leggen verbanden en kunnen steeds beter kunst en cultuur duiden binnen de sociale, culturele, politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in tijd en plaats. Zo krijgen leerlingen een beeld van de kunst- en cultuurhistorische context. Ze begrijpen en ontdekken wat waardevol is gevonden om te bewaren en leren beargumenteren wat vanuit het heden waarde heeft om ook voor toekomstige generaties te bewaren. Leerlingen leren dat er verschillende opvattingen en meningen over kunst zijn, dat deze naast elkaar kunnen bestaan en leren zich te verhouden tot deze verschillende perspectieven.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- communiceren
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf leren kennen:

- oriëntatie op jezelf en je loopbaan

Grote opdracht 6: Functies van kunst

Relevantie

In onze complexe wereld tonen kunstenaars met hun werk eigen ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën over onder meer maatschappelijke onderwerpen en mondiale thema's. Kunst kan verwonderen, amuseren, informeren, confronteren, schuren of verstillen. Kunst is een 'spiegel van de wereld' doordat kunst en cultuur in relatie en interactie met de samenleving ontstaat en betekenis krijgt. Kunst kan bijvoorbeeld een expressieve, rituele, historische, symbolische, esthetische of ethische functie hebben. Kunst kan een nieuw licht werpen op vertrouwde zaken en inzicht geven in het onbekende.

Inhoud van de opdracht

Door de functies, doelen en bedoelingen van artistieke uitingen te onderzoeken, te bevragen en analyseren krijgen leerlingen inzicht in de betekenis van kunst in relatie tot cultuur en leren zich een mening te vormen. Kunst roept reacties op; leerlingen kunnen door dialoog over en met het kunstwerk en de makers tot nieuwe perspectieven of (kritische) inzichten komen.

Door met elkaar en/of makers in gesprek te gaan komen leerlingen tot nieuwe opvattingen of inzichten over kunstwerken, composities of voorstellingen waarin makers hun ervaringen en verhalen presenteren. Leerlingen ontdekken dat er verschillende interpretaties naast elkaar kunnen bestaan en ontdekken wat kunst en erfgoed in de kunstzinnige context kan betekenen. Kunst brengt leerlingen in contact met andere visies op de wereld en de functies die kunst wereldwijd kan hebben.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- communiceren
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf leren kennen:

- oriëntatie op jezelf en je loopbaan

Grote opdracht 7: Beleven van kunst

Relevantie

Alle leerlingen, niemand uitgesloten, verkennen en ontdekken hun culturele omgeving door het meemaken van en meedoen aan culturele en kunstzinnige activiteiten. Leerlingen ervaren professionele kunst in een levensechte context binnen en buiten school en vergroten daarmee hun culturele bagage. Elke ervaring nodigt uit tot interactie en kan door leerlingen vanuit verschillende perspectieven onderzocht, geanalyseerd of besproken worden.

De inhoud van de opdracht

Leerlingen onderzoeken hun culturele omgeving. Het samen ervaren van authentieke kunstzinnige en culturele activiteiten verbreedt de blik van leerlingen en zet aan tot een innerlijke dialoog. Het daagt uit tot interactie tussen leerlingen onderling of tussen leerlingen en makers en kan zich richten op de betekenis van bijvoorbeeld een object of een kunstwerk, de analyse van een muziekstuk of choreografie, de vormgeving van een theaterproductie. Het gesprek kan zich ook richten op theorie (stijl, genre, stroming, invalshoek), technieken en materialen. Leerlingen leren vertellen wat hen raakt, ontroert of boeit, geven hier hun eigen betekenis aan, leren een mening te vormen en ontwikkelen voorkeuren.

Hiervoor hebben leerlingen kennis nodig over de inhoud van de artistieke uitingen, over bijvoorbeeld de culturele context, over de aspecten van de vormgeving of de voorstelling, over het maakproces en over de technieken die gebruikt zijn.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- communiceren
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf leren kennen:

- oriëntatie op jezelf en je loopbaan

Grote opdracht 8: Tonen en delen van eigen werk

Relevantie

Leren om vol trots, zelfvertrouwen en met plezier (tussentijds) eigen of gezamenlijk (artistiek of theoretisch) werk te tonen of uit te voeren is een vaardigheid waar leerlingen nu en in de toekomst in studie of werk profijt van hebben. Een presentatie van eigen of gezamenlijk werk kan leiden tot een ontmoeting, een inhoudelijk gesprek met anderen, een waardering en een positief-kritische (zelf-)reflectie op het proces en het product. Deze reflectie leidt tot zelfinzicht waarbij leerlingen ook inzicht krijgen in eigen voorkeuren door deze te bevragen. Dit is een doorlopend proces van groei en oefening.

Inhoud van de opdracht

Leerlingen leren praktisch en theoretisch werk samen en individueel te presenteren. In de praktische context (de praktijk van de kunstvakken) gaat het over de (tussentijdse) presentatie/uitvoering van eigen of gezamenlijk werk in de vorm van bijvoorbeeld een expositie, concert, film of voorstelling. Het proces maakt daar onderdeel van uit. Voor leerlingen is dit hét moment om te ontdekken hoe hun boodschap, het resultaat in (bewegend) beeld, klank, woord en in beweging in relatie tot de ruimte of omgeving, is overgekomen. In de theoretische context gaat het over de presentatie van de uitkomsten van bijvoorbeeld een kunst- en cultuurhistorisch onderzoek.

Leerlingen maken kennis met verschillende presentatievormen en -technieken. Ze leren onder meer het lichaam en de stem te gebruiken om een boodschap kracht bij te zetten. Ze leren het effect van bewegingen in de ruimte te benutten, mimiek functioneel te gebruiken, te spelen met de warmte van de stem of gebruik te maken van de muziek en het ritme van woorden en ook om de stilte bewust te gebruiken. Daarnaast leren leerlingen presentaties te plannen en organiseren, afspraken te maken, samen te werken, initiatief en lef te tonen. Ze leren samen of alleen, binnen of buiten de muren van de school, onder spanning, een (tussentijdse) opbrengst te presenteren. Ze leren terug te kijken en te reflecteren op die ervaring. De interactie met het publiek vraagt van leerlingen een nieuwsgierige onderzoekende houding naar meningen van anderen. De verworven kennis en vaardigheden nemen leerlingen mee in volgende presentaties.

Brede vaardigheden

Manieren van denken en handelen:

- creatief denken en (praktisch) handelen
- probleemoplossend denken en handelen
- kritisch denken

Manieren van omgaan met anderen:

- communiceren
- samenwerken
- sociale en culturele vaardigheden

Manieren van jezelf kennen:

- zelfregulering
- oriëntatie op jezelf en je loopbaan
- ondernemend denken en handelen

4.

BOUWSTENEN

Toelichting op het voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Kunst & Cultuur

Artistiek – creatief vermogen

MAAKSTRATEGIEËN

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po maken leerlingen kennis met maakstrategieën en ontwikkelen een artistiek-creatief vermogen. Dat doen leerlingen door te spelen met materialen en middelen. Ze proberen uit, kijken en luisteren naar elkaar en delen ideeën en ontdekkingen. Zo komen zij tot nieuwe artistieke inzichten die verwonderen en de fantasie prikkelen. Creatieve maakstrategieën richten zich in deze fase op de zintuiglijke ervaring en het spelend leren, experimenteren, (re)produceren en improviseren. Leerlingen doen dat met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- (on)bewust zintuiglijk waarnemen: voelen, proeven, ruiken, kijken en luisteren;
- imiteren, improviseren, experimenteren, spelen, uitproberen met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk;
- verbindingen leggen tussen maken en meemaken;
- zorgvuldig omgaan met elkaar, materialen en middelen;
- reflecteren op het proces en het product en daarbij eenvoudige vaktaal gebruiken.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen de kennis over creatieve maakstrategieën en versterken daarmee het artistiek-creatief vermogen. Creatieve maakstrategieën richten zich in deze fase op vaardigheden als spelen en experimenteren met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Ze leren buiten bestaande kaders denken, proberen uit, onderzoeken alternatieven, en leren maakstrategieën steeds bewuster en gericht in te zetten om vorm te geven aan eigen artistiek werk. Ze ontdekken hun voorkeuren.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- bewust zintuiglijk waarnemen: voelen, proeven, ruiken, kijken en luisteren;
- imiteren, exploreren, improviseren, experimenteren, spelen, uitproberen met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk;
- creatieve maakstrategieën gebruiken om te maken, componeren, re-creëren (een interpretatie geven van bestaand werk), ontwerpen, (re)produceren, improviseren en verbeteren;
- (professionele) inspiratiebronnen zoeken en gebruiken, te denken valt aan: documentaires van maakprocessen, vlogs, films, liedrepertoire;
- een interpretatie geven van bestaand werk;

- betekenisvolle verbindingen leggen tussen maken en meemaken;
- in het artistiek-creatief proces alternatieve oplossingen onderzoeken, verbanden leggen en combinaties maken;
- bij het maken van artistiek werk verbeeldingskracht gebruiken en zich bewust worden van verwondering;
- vanuit het eigen perspectief de betekenis onderzoeken van eigen artistiek werk en werk van anderen;
- zorgvuldig omgaan met elkaar, materialen en middelen;
- reflecteren op het proces en het product en daarbij gangbare vaktaal gebruiken.

MAAKSTRATEGIEËN

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen de kennis over creatieve maakstrategieën en versterken daarmee het artistiek-creatief vermogen. Steeds bewuster gebruiken leerlingen creatieve maakstrategieën bij het creëren van artistiek werk met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot ruimte en omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Creatieve maakstrategieën richten zich in deze fase op vaardigheden als divergeren en convergeren en leerlingen buiten bestaande kaders leren denken. Ook leren leerlingen onderwerpen vanuit verschillende perspectieven onderzoeken en verbeeldingskracht gebruiken. Leerlingen benutten creatieve maakstrategieën bewust om te scheppen, improviseren, ontwerpen, re-creëren (bestaand werk interpreteren) en componeren en kunnen keuzes beargumenteren. Om het proces vast te leggen verzamelen ze de experimenten en documenteren het artistiek-creatief proces.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- bewust zintuiglijk waarnemen: voelen, proeven, ruiken, kijken en luisteren;
- imiteren, exploreren en improviseren, experimenteren, spelen, uitproberen met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk;
- in het artistiek-creatief proces alternatieve oplossingen onderzoeken, verbanden leggen, combinaties maken;
- bij het maken van artistiek werk verbeeldingskracht gebruiken en zich bewust worden van verwondering;
- een interpretatie geven van bestaand werk;
- inspiratie vanuit de professionele kunstenaarspraktijk gebruiken bij het maken van artistiek werk;
- betekenisvolle verbindingen leggen tussen maken en meemaken en onderbouwen;
- creatieve maakstrategieën bewust gebruiken om te maken, re-creëren, componeren, ontwerpen, (een interpretatie geven van bestaand werk) produceren, improviseren en verbeteren;
- de zeggingskracht van materialen en middelen toepassen;
- het artistiek-creatief proces vastleggen en toelichten;
- zorgvuldig en duurzaam omgaan met elkaar, materialen en middelen;
- zich oriënteren op de beroepspraktijk en maken kennis met de grote diversiteit binnen de creatieve en culturele sector;
- reflecteren op het proces en het product en daarbij vaktaal bewust gebruiken.

DENKSTRATEGIEËN

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po verkennen leerlingen al spelend denkstrategieën. Ze fantaseren, proberen uit, onderzoeken, leven zich in en verwonderen zich. Ze leren zintuigelijk ervaren en met aandacht kijken en luisteren naar werk van andere makers en delen hun ideeën en meningen daarover. Zo verkennen zij verschillende uitingen van kunst en cultuur en ontdekken de wereld. Leerlingen bedenken nieuwe (toepasbare) ideeën die verwonderen of de fantasie prikkelen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- kennis maken met kijk- en luisterstrategieën;
- kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur;
- bij het kijken en luisteren naar en zintuigelijk ervaren van uitingen van kunst en cultuur fantasie en inlevingsvermogen gebruiken;
- uitingen van kunst en cultuur waarnemen, te denken valt aan: schilderijen, muziek, voorstellingen, verhalen en sporen uit het verleden, en eigen ideeën daarover verwoorden en delen;
- welke betekenis uitingen van kunst en cultuur hebben en leren daarbij eenvoudige vaktaal gebruiken;
- reflecteren op het proces en het product (van anderen) en daarbij eenvoudige vaktaal gebruiken.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po leren leerlingen denkstrategieën verbreden. Al spelend verwonderen leerlingen zich en leren associëren, buiten kaders denken, onderzoeken en/of (filosofisch) bevragen van eigen werk(processen) en werk van anderen. Vanuit verschillende standpunten leren leerlingen naar (eigen) artistieke uitingen kijken of luisteren. Leerlingen leren wat creativiteit teweeg kan brengen en hoe dit kan dienen als inspiratiebron. Ze formuleren hun gedachten en luisteren naar de meningen van anderen. Ze maken kennis met de vakspecifieke taal die gebruikt wordt binnen het leergebied.

Leerlingen bouwen een repertoire op aan denkvaardigheden en leren die steeds bewuster en gericht te gebruiken om artistieke uitingen te onderzoeken en waarderen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- kijk- en luisterstrategieën gebruiken;
- bij het kijken en luisteren naar artistieke uitingen verbeeldingskracht gebruiken;
- bij het kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur associëren, fantasie en inlevingsvermogen gebruiken, te denken valt aan het bekijken van een schilderij in de klas of het museum, muzikanten horen en zien spelen, een theater- of dansvoorstelling bezoeken of cultureel erfgoed ontdekken;
- zeggingskracht van uitingen van kunst en cultuur interpreteren en waarderen en grenzen verleggen in het eigen denken;
- uitingen van kunst en cultuur waarnemen, beschouwen en interpreteren, en eigen ideeën daarover verwoorden en delen met anderen;

- het vreemde en het andere waar te nemen en te doordenken en deze kritisch en filosofisch bevragen: te denken valt aan de filosofische vraag: 'moet kunst mooi zijn?';
- een oordeel uitstellen bij het kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur;
- betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur vanuit het eigen perspectief en daarbij gangbare vaktaal gebruiken;
- reflecteren op het proces en het product (van anderen) en daarbij gangbare vaktaal gebruiken.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen de kennis over creatieve denkstrategieën en versterken daarmee het artistiek-creatief vermogen. Leerlingen leren uitingen van kunst en cultuur waarnemen en deze kritisch onderzoeken en (filosofisch) bevragen. Leerlingen leren met behulp van denkstrategieën betekenis geven aan (eigen) artistieke uitingen en deze waarderen. Ze leren reflecteren op eigen werk(processen) en werk(-processen) van anderen. Geïnspireerd door werk van professionals onderzoeken leerlingen een onderwerp vanuit verschillende perspectieven. Ze leren divergeren en convergeren, buiten bestaande kaders denken, problemen formuleren en verschillende oplossingsrichtingen onderzoeken. Leerlingen leren kijken en luisteren vanuit verschillende perspectieven en kunnen meningen en standpunten onderbouwen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- kijk- en luisterstrategieën bewust toepassen, uitingen van kunst en cultuur doorgronden;
- analytische vaardigheden toepassen;
- vanuit verschillende invalshoeken uitingen van kunst en cultuur bestuderen, hoofd- en bijzaken scheiden;
- bij het kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur verbeeldingskracht gebruiken, associëren en fantasie en inlevingsvermogen gebruiken;
- uitingen van kunst en cultuur vanuit verwondering kritisch en filosofisch bevragen;
- het vreemde en het andere waar te nemen en te doordenken en deze (filosofische) bevragen;
- vanuit verschillende perspectieven uitingen van kunst en cultuur onderzoeken, te denken valt aan perspectief van de maker en het perspectief van de opdrachtgever;
- zeggingskracht van uitingen van kunst en cultuur interpreteren en waarderen;
- uitingen van kunst en cultuur waarnemen en eigen ideeën daarover verwoorden en delen met anderen;
- een oordeel uitstellen bij het kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur;
- betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur vanuit het eigen perspectief en daarbij vaktaal bewust gebruiken;
- betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur vanuit verschillende invalshoeken, te denken valt aan vorm, voorstelling, inhoud, context en functie en daarbij vaktaal bewust gebruiken;
- zich oriënteren op de beroepspraktijk en maken kennis met de grote diversiteit binnen de creatieve en culturele sector;
- reflecteren op het proces en het product (van anderen) en daarbij vaktaal bewust gebruiken.

ARTISTIEKE EXPRESSIE

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po leren leerlingen op een eigen manier uiting te geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten. Leerlingen fantaseren, leren experimenteren en improviseren met (bewegend) beeld-, klank-, woord- en bewegingselementen in relatie tot de ruimte en omgeving en gebruiken daarbij eenvoudige technieken en vaardigheden. Leerlingen verkennen de betekenis van eigen artistieke uitingen en proberen (toepasbare) ideeën uit. In dit proces van spelen en experimenteren leren leerlingen praten over hun artistiek werk.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen al spelend op artistieke wijze uitdrukking te geven aan ervaringen, fantasie, gevoelens, ideeën en gedachten, te denken valt aan maken van beeldend werk, zingen, spelen op muziekinstrumenten, spelen van verschillende rollen, bewegen (op muziek);
- gebruik te maken van (mondiale) inspiratiebronnen bij het maken van artistieke uitingen;
- bij interpretaties van bestaand werk en bij artistieke uitingen (bewegend) beeld-, klank-, woord- en bewegingselementen, toepassen en eenvoudige vaktaal gebruiken, te denken valt aan kleur, vorm, hoog-laag, snel-langzaam;
- dat kunst en uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van hun identiteit en cultuur en bijdragen aan wie zij zijn.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen hun expressieve vaardigheden. Leerlingen leren vanuit verbeelding en met fantasie te communiceren. Door zelf artistiek werk te maken leren ze zich op eigen (artistieke) wijze betekenisvol uit te drukken. Leerlingen verkennen verschillende kunstzinnige begrippen en elementen. Ze leren hiermee hun ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving, betekenisvol vorm te geven. Eigen ideeën, fantasie en verwondering spelen daarbij een belangrijke rol.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen op artistieke wijze uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens, ideeën en gedachten;
- gebruik te maken van (mondiale) inspiratiebronnen bij het maken van artistieke uitingen;
- bij interpretaties van bestaand werk en bij artistieke uitingen, (bewegend) beeld-, klank-, woord- en bewegingselementen, of combinaties hiervan gebruiken;
- de zeggingskracht van eigen artistieke uitingen te vergroten door keuzes te maken over de inhoud en de vormgeving en daarbij gangbare vaktaal gebruiken;
- dat kunst en uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van identiteit en cultuur en bijdragen aan wie zij zijn.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen hun expressieve vaardigheden. Leerlingen leren zich als makers op eigen (artistieke) wijze uit te drukken en betekenisvol te communiceren.

Actuele gebeurtenissen en ideeën van anderen kunnen in deze fase ook aanleiding zijn voor het vormgeven van artistiek werk met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Leerlingen maken hierbij bewust gebruik van kunstzinnige begrippen en elementen. Ze leren, samen of alleen bestaand werk te interpreteren en de zeggingskracht van een artistieke uiting te vergroten door keuzes te maken in vorm, functie en inhoud en voor materialen en technieken. De leerling ontdekt zijn artistieke voorkeuren en drukt dit op eigen wijze uit.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen op artistieke wijze uitdrukking te geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën;
- een interpretatie geven van bestaand werk en daar persoonlijke betekenis aan kunnen geven;
- gebruik te maken van (mondiale) inspiratiebronnen bij het maken van artistieke uitingen;
- bij artistieke uitingen, (bewegend) beeld-, klank-, woord- en bewegingselementen, of combinaties hiervan, gebruiken;
- de zeggingskracht van eigen artistieke uitingen te vergroten door bewuste keuzes te maken over de inhoud en de vormgeving (technieken, materialen en middelen) en daarbij vaktaal bewust gebruiken;
- voorkeuren ontdekken en ontwikkelen om zich op artistieke wijze uit te drukken;
- dat kunst en uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van hun identiteit en cultuur en bijdragen aan wie zij zijn.

3.1.A: ARTISTIEKE TECHNIEKEN EN VAARDIGHEDEN

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po leren leerlingen vakspecifieke technieken en vaardigheden te verkennen om met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot ruimte of omgeving werk te creëren. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Leerlingen leren samen of alleen met technieken en vaardigheden uitdrukking geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën. Door (in)oefenen en (re) produceren verkennen en onderzoeken leerlingen technieken en vaardigheden.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen al spelend vakspecifieke (digitale) technieken en vaardigheden in (bewegend) beeld, klank, woord en beweging (in relatie tot de ruimte of omgeving) verkennen, te denken valt aan: diverse materialen en technieken onderzoeken, experimenteren met muziekinstrumenten en geluiden, verschillende emoties in mimiek en fysiek laten zien bij een voorgelezen verhaal, vanuit beleving een dans maken;
- eenvoudige elementen met betrekking tot (bewegend) beeld, klank, woord en beweging verkennen, te denken valt aan: kleur, licht-donker, hard-zacht, snel-langzaam, hoog-laag;
- eenvoudige vaktaal gebruiken bij het maken van artistieke uitingen.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen hun kennis en vaardigheden door (in)oefenen en (re)produceren. Kennis over (het gebruik van) technieken en vaardigheden versterkt ook het begrip over kunst. Leerlingen leren technieken en vaardigheden bewust toe te passen om ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën te verbeelden en verklanken en om betekenis te geven aan bestaande en nieuwe artistieke uitingen. Zij leren zich te verdiepen in de artistiek expressie van kunstenaars. Ze ontdekken hun voorkeuren en leren aangeven met welke materialen en technieken zij willen werken.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen spelend en onderzoekend vakspecifieke (digitale) technieken en vaardigheden in (bewegend) beeld, klank, woord en beweging in relatie tot de ruimte of omgeving gebruiken, te denken valt aan: de mogelijkheden van materialen en middelen onderzoeken om beeldend werk te maken, beelden en geluiden opnemen en bewerken, scènes maken bij een verhaal, vanuit een ervaring een dans maken;
- spelend en onderzoekend vaardigheden te trainen om artistiek werk te maken en bestaand werk in te studeren;
- meest gebruikelijke elementen met betrekking tot (bewegend) beeld, muziek, theater en dans gebruiken, te denken valt aan: ritme, beweging, rust, draai, spanning, voorgrond- achtergrond, decor, kostuum;
- gangbare vaktaal gebruiken bij het maken van artistieke uitingen.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen hun kennis en vaardigheden door (in)oefenen en (re)produceren. Ze leren door de beheersing van meerdere technieken en vaardigheden zich breder uit te drukken. Hier hoort ook bij dat leerlingen leren om te gaan met het ongemak van het nog niet kunnen, of juist plezier en voldoening ervaren bij wat lukt. Kennis over (het gebruik van) technieken en vaardigheden versterkt ook het begrip over kunst. Leerlingen leren kunstzinnige aspecten bewust gebruiken. De technieken en vaardigheden die leerlingen aangereikt krijgen worden complexer en vakspecifieker. Door hiermee te experimenteren ontdekken leerlingen de mogelijkheden en leren ze deze technieken en vaardigheden bewust toe te passen in hun eigen maakproces.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen of alleen spelend en onderzoekend vakspecifieke (digitale) technieken en vaardigheden in (bewegend) beeld, klank, woord en beweging in relatie tot de ruimte of omgeving gebruiken, te denken valt aan: autonoom werk maken, imiteren van beats, een eigen sound ontwikkelen, performances;
- spelend en onderzoekend vaardigheden te trainen en verdiepen om artistiek werk te maken of bestaand werk in te studeren;
- elementen met betrekking tot (bewegend) beeld, klank, woord en beweging bewust en doelgericht gebruiken, te denken valt aan: compositie, voorstelling, boodschap, klankkleur, interpretatie, speelstijlen;
- vaktaal bewust gebruiken bij het maken van artistieke uitingen en bij reflectie op product en proces.

ARTISTIEKE INNOVATIE

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po leren leerlingen spelend op creatieve wijze actuele, eenvoudige vraagstukken uit hun directe omgeving te onderzoeken. Ze verkennen oplossingen en ideeën. Ze krijgen spelend inzicht in artistieke uitingen via eigentijdse technieken.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- vanuit experiment onderzoeken;
- spelend en makend voor eenvoudige vraagstukken nieuwe of andere oplossingen of toepassingen bedenken.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In de bovenbouw van po staat de samenwerking tussen vak- en leergebieden centraal bij het onderzoeken van vraagstukken binnen mondiale thema's. Door de samenwerking tussen kunstvakken en andere leergebieden krijgen de leerlingen inzicht in maak- en denkstrategieën.

In deze samenwerking vergroten leerlingen hun kennis hierover. Leerlingen onderzoeken de (on)mogelijkheden van traditionele en eigentijdse technieken en vaardigheden vanuit verschillende invalshoeken. Leerlingen bespreken opbrengsten van onderzoek en delen opvattingen, meningen en inzichten over actuele ontwikkelingen. Ze raken geïnspireerd door de wijze waarop professionele kunstenaars technologie gebruiken in hun artistiek werk, zoals het gebruik van big data, controllers, 3d-printers, sensoren, drones, schimmels of bacteriën.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- nieuwe inzichten en mogelijkheden verkennen rondom mondiale thema's en actuele vraagstukken;
- combinaties maken tussen nieuwe en bestaande technieken (en dit toepassen binnen hun eigen artistieke uitingen);
- een mening vormen over de kansen, grenzen en (on)mogelijkheden van de invloed van wetenschap en technologie, te denken valt aan ethische en filosofische vraagstukken;
- eigentijdse technieken gebruiken;
- voor probleemstellingen meerdere oplossingen bedenken en zelf nieuwe probleemstellingen genereren, te denken valt aan het proces van problem finding (divergent denken) en problem solving (convergent denken).

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen en verbreden leerlingen hun kennis over maak- en denkstrategieën. Op het grensvlak van vak- en leergebieden werken leerlingen samen aan vraagstukken binnen mondiale thema's.

Leerlingen leren nieuwe en traditionele technieken te combineren. Ze delen én maken gebruik van elkaars ontwerpen en ideeën. Al doende komen leerlingen in een kritisch maakproces tot nieuwe vragen en andere inzichten en bedenken innovatieve ideeën en oplossingen voor vraagstukken binnen mondiale thema's.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- probleemstellingen formuleren en nieuwe ideeën ontwerpen vanuit vraagstukken en mondiale thema's;
- om op een kritische, ondernemende, innovatieve manier (samen) te werken en daarbij een persoonlijke positie in te nemen;
- een mening vormen over kansen en ethische grenzen van mogelijkheden van wetenschap, technologie in samenhang met kunst;
- zich tijdens het eigen maakproces laten inspireren door professionele nieuwe makers en hun kunstenaarspraktijk, te denken valt aan ontwikkelen van prototypes, maken, testen, conclusies trekken en verbeteren;
- hun onderzoek en ideeën en dat van anderen kritisch te bevragen;
- nieuwe inzichten en mogelijkheden toepassen bij het oplossen van vraagstukken door het toepassen van creatieve maak- en denkstrategieën;
- hoe kunstenaars binnen het gebied van de wetenschap en technologie met anderen samenwerken;
- eigentijdse technieken, materialen en middelen op artistieke wijze gebruiken.

KUNST- EN CULTUURHISTORISCHE CONTEXTEN

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po maken leerlingen kennis met verschillende vormen van kunst en cultuur vanuit de hele wereld en door de tijden heen. Ze kijken en luisteren naar verschillende genres, stijlen en stromingen in de kunsten.

Leerlingen komen in aanraking met (im)materieel erfgoed. Ze krijgen een eerste beeld van de kunst- en cultuurhistorische context. In het gesprek dat leerlingen met elkaar hebben leren leerlingen woorden te geven aan wat ze zien en horen en ontdekken dat er verschillende opvattingen (mogen) zijn.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- vertrouwd raken met verschillende vormen van kunst en cultuur;
- dat er wereldwijd en van alle tijden meerdere vormen en uitingen van kunst en cultuur bestaan;
- een nieuwsgierige houding ontwikkelen ten aanzien van materiële en immateriële sporen uit het verleden;
- met eenvoudige vaktaal praten over verschillende vormen van kunst en cultuur;
- dat je op een verschillende manier kunt kijken naar uitingen van kunst en cultuur;
- dat uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van hun identiteit en cultuur.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen hun ervaringen met kunst en cultuur. Leerlingen maken door de tijden heen en in de volle breedte kennis met genres, stijlen en stromingen. Door te kijken en luisteren naar en te leren van en over (im)materiële vormen van kunst en cultuur ontwikkelen leerlingen cultuurhistorisch besef. Leerlingen ervaren en benoemen de mogelijke impact en zeggingskracht van verschillende kunstuitingen. Ze worden zich bewust van hun eigen kijk hierop en ontdekken dat anderen hier anders over denken. Ze ontdekken wat waardevol is gevonden om te bewaren en verkennen wat vanuit het heden waarde heeft om ook voor toekomstige generaties te bewaren. Ze ontdekken dat opvattingen kunnen verschillen en dat bijvoorbeeld de waardering voor kunst en cultuur en de makers door de tijd heen kan veranderen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- vertrouwd raken met verschillende vormen van kunst en cultuur;
- over tijd en plaats van kunst;
- dat er wereldwijd meerdere vormen en uitingen van kunst en cultuur bestaan, te denken valt aan stromingen, genres en stijlen, gespreid over disciplines en variërend in tijd en plaats;
- ontdekken dat kunst en cultuur tijd- en plaatsgebonden is;
- wie bepaalt wat cultureel erfgoed is en wie en wat bepalen wat we cultuurhistorisch waardevol vinden (en hoe/waardoor dit oordeel kan veranderen);
- materiële en immateriële sporen uit het verleden plaatsen in de culturele context;
- praten over het bewaren van uitingen van kunst en cultuur en hierover een eigen mening vormen;
- dat uitingen van kunst en cultuur verschillend geïnterpreteerd en gewaardeerd worden;
- dat kunst en uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van hun identiteit en cultuur.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen hun kennis en vaardigheden. Leerlingen leren uitingen van kunst en cultuur waarnemen en vanuit verschillende perspectieven interpreteren en waarderen. Ze ontdekken en begrijpen wat waardevol is gevonden om te bewaren en beargumenteren wat vanuit het heden waarde heeft om ook voor toekomstige generaties te bewaren. Leerlingen ontwikkelen kunst- en cultuurhistorisch besef en leren betekenis te geven aan uitingen van kunst en cultuur. Ze worden zich bewust van het eigen perspectief bij het ervaren van kunst en cultuur, leren daar een mening over te vormen en ontdekken dat opvattingen daarover kunnen verschillen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- dat er wereldwijd meerdere vormen en uitingen van kunst en cultuur bestaan, te denken valt aan stromingen, genres en stijlen, gespreid over disciplines, vanuit een mondiaal perspectief en variërend in tijd en plaats;
- over zeggingskracht van kunst en cultuur in de context van tijd en plaats;
- vanuit tijd (tijdgeest, genres, stijlen en stromingen) en plaats (lokaal, nationaal en mondiaal), betekenis geven aan uitingen van kunst en cultuur, te denken valt aan diverse concepten, vormen en uitvoeringspraktijken;

- een eigen mening geven over de vorm en inhoud van uitingen van kunst en cultuur en hierbij vaktal gebruiken;
- begrijpen wat er vanuit een cultuurhistorische perspectief bewaard is of geredeneerd vanuit het heden bewaard zou moeten worden en daar een onderbouwde mening over vormen;
- dat kunst en uitingen van kunst en cultuur onderdeel zijn van hun identiteit en cultuur.

FUNCTIES VAN KUNST

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In de onderbouw van po maken leerlingen kennis met verschillende functies van artistieke uitingen. Ze leren te kijken en luisteren en eenvoudige vragen te stellen bij wat ze zien of horen. Leerlingen kunnen vertellen wat hen raakt, ontroert of boeit en ontwikkelen voorkeuren. Ze ontdekken wat kunst en cultuur kunnen betekenen en ontdekken dat hierover verschillende meningen naast elkaar bestaan.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- dat artistieke en culturele uitingen verschillende functies kunnen hebben;
- kennismaken met verschillende functies van artistieke en culturele uitingen, te denken valt aan expressieve, rituele of symbolische functie;
- eenvoudige vragen stellen over de verschillende functies van kunstzinnige en culturele uitingen;
- verbanden leggen tussen wat ze zien, horen, voelen, weten en vertellen;
- een eigen mening geven over de betekenis van uitingen van kunst en cultuur en luisteren naar meningen van anderen.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In de bovenbouw van po verbreden leerlingen hun kennis over de functies van artistieke uitingen. Ze worden zich bewust van de functies en ontdekken wat makers willen laten zien of horen.

Door het gesprek met elkaar komen leerlingen samen tot nieuwe inzichten. Ze leren over de vorm, de vormgeving of de voorstelling waarmee makers hun ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën uitdrukken. Ze kunnen vertellen wat hen raakt, ontroert of boeit van kunst en cultuur, leren een mening te vormen en ontwikkelen voorkeuren. Leerlingen komen door kunst en cultuur in contact met verschillende manieren en uitingvormen om naar de wereld te kijken. Ze ontdekken dat meningen variëren en leren zich hiertoe te verhouden.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- vertrouwd raken met verschillende functies van kunst;
- kennis maken met verschillende functies van kunst en cultuur te denken valt aan de expressieve, rituele, (cultuur)historische, symbolische, economische of esthetische functie;
- vragen stellen over de verschillende functies van artistieke en culturele uitingen;

- de bedoeling van de maker(s) vergelijken met de eigen mening over het (kunst) werk of de voorstelling;
- betekenisvolle verbanden leggen tussen wat ze zien, horen, voelen, weten en vertellen;
- met gebruik van eenvoudige vaktaal een mening geven over de functies of betekenis van kunstzinnige en culturele uitingen en luisteren naar meningen van anderen.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In de onderbouw van vo verdiepen leerlingen hun kennis over de verschillende functies van kunstzinnige en culturele uitingen. Leerlingen leren vanuit een mondiaal perspectief om samen te kijken naar (bewegende) beelden of te luisteren naar muziek. Door functies en doelen van artistieke uitingen en cultuur (filosofisch) te bevragen, analyseren en bespreken krijgen leerlingen inzicht in de betekenis van kunst. Ze leren hun eigen oordelen (tijdelijk) op te schorten en zijn nieuwsgierig naar de meningen en opvattingen van anderen. Ze worden gestimuleerd om andere posities in te nemen en zich te verplaatsen in andere zienswijzen. Leerlingen leren zo hun eigen mening of oordeel vormen, herzien, nuanceren en onderbouwen.

Kennis en vaardigheden:

Leerlingen leren:

- verschillende functies van uitingen van kunst en cultuur (filosofisch) bevragen vanuit verschillende perspectieven, te denken valt aan de expressieve, rituele, symbolische of esthetische, economische en ethische functie;
- de betekenis en functie van artistieke en culturele uitingen onderzoeken en daarbij de bedoeling van de maker(s) en de mening van toeschouwers betrekken, te denken valt aan recensenten, opiniemakers en conservatoren;
- betekenisvolle verbanden leggen tussen wat ze zien, horen, voelen, weten en vertellen;
- met gebruik van vaktaal een onderbouwde mening geven over de betekenis en functie van kunstzinnige en culturele uitingen.

BELEVEN VAN KUNST

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po maken leerlingen kennis met kunst en cultuur in een professionele context. Ze nemen deel aan culturele en kunstzinnige activiteiten binnen of buiten school. Ze leren bijvoorbeeld om met concentratie te luisteren naar muziek en ze maken kennis met de afspraken die gelden om als toeschouwer te kijken naar een voorstelling in een theater. Ze leren zich inleven en voelen wat ze zien of horen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen vertrouwd raken met deelname aan culturele en kunstzinnige activiteiten gespreid over disciplines, te denken valt bijvoorbeeld aan een bezoek aan een museum, muziek- en dansvoorstelling, theater, cultureel erfgoed;
- dat het kijken en luisteren naar kunst en cultuur verschillende emoties oproept;

- dat er meerdere culturele en kunstzinnige activiteiten in de omgeving bestaan;
- bezoeken van en deelnemen aan verschillende culturele en kunstzinnige activiteiten, zich inleven, vragen stellen, verwonderen en reageren;
- dat er afspraken gelden bij het bezoeken van en deelnemen aan culturele en kunstzinnige activiteiten;
- over eigen ideeën en ervaringen vertellen en hun woordenschat vergroten.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen hun kijk op de culturele omgeving door kennis te maken met kunst en cultuur uit de hele wereld. Dat doen ze door het bezoeken of deelnemen aan culturele en kunstzinnige activiteiten. Leerlingen ervaren hoe het is om samen een activiteit te beleven of te bezoeken en delen hun ervaringen en ontdekken hun persoonlijke voorkeuren. Door in gesprek te gaan met makers, bedenkers en uitvoerders krijgen leerlingen inzicht in hun beweegredenen en motivatie. Leerlingen leren vanuit verschillende perspectieven betekenis te geven aan de ervaring.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen vertrouwd raken met deelname aan culturele en kunstzinnige activiteiten gespreid over disciplines, te denken valt bijvoorbeeld aan bezoek museum, muziek- en dansvoorstelling, theater, cultureel erfgoed;
- dat het kijken en luisteren naar kunst en cultuur verschillende emoties oproept, waarbij leerlingen zich inleven, vragen stellen, verwonderen en reageren;
- in gesprek gaan met makers, bedenkers en uitvoerders over culturele en kunstzinnige uitingen (proces en product);
- dat er afspraken gelden voor het bezoeken van en deelnemen aan culturele en kunstzinnige activiteiten;
- passende vaktaal gebruiken;
- culturele en kunstzinnige ervaringen waarderen en persoonlijke voorkeuren ontdekken.

Voortgezet onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen hun kijk op de culturele omgeving en ontdekken hun persoonlijke voorkeuren. Ze participeren, analyseren en geven betekenis aan verschillende uitingen van kunst en cultuur buiten school en gaan hierover in gesprek met medeleerlingen, makers, bedenkers en uitvoerders. Ze werken vanuit een onderzoekende houding en leren vaktaal gebruiken. Leerlingen onderzoeken bijvoorbeeld hoe kunst hun stemming kan beïnvloeden of kan bijdragen aan welbevinden. Ze leren daarnaast wat de impact van kunst is op de samenleving.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- samen deelnemen aan verschillende culturele en kunstzinnige activiteiten, te denken valt bijvoorbeeld aan het bezoek aan een museum, muziek- en dansvoorstelling, theater, cultureel erfgoed;
- dat het kijken en luisteren naar kunst en cultuur verschillende emoties oproept;

- nieuwe kunstzinnige en culturele activiteiten te onderzoeken en analyseren;
- betekenis geven aan culturele en kunstzinnige ervaringen en daarbij de reacties van anderen betrekken, te denken valt aan reacties van makers, publiek, recensenten;
- met behulp van vaktaal kunstzinnige ervaringen verwoorden, de ervaring waarderen en persoonlijke voorkeuren ontdekken.

TONEN EN DELEN VAN EIGEN WERK

Primair onderwijs onderbouw

Inleiding

In onderbouw po leren leerlingen vol trots en met plezier eigen werk tonen. Ze oefenen met het tonen en delen van eigen of gezamenlijke artistieke uitingen met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot ruimte of omgeving. Daarnaast leren ze te kijken en luisteren naar elkaar en elkaars werk en hierop te reageren. Leerlingen nemen reacties van ouders en medeleerlingen in ontvangst en wisselen ervaringen uit.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- eigen artistieke uitingen in een informele setting te tonen en delen;
- een artistieke uiting of onderzoek alleen of samen presenteren;
- kijken en luisteren naar presentaties van anderen en hierop samen reflecteren.

Primair onderwijs bovenbouw

Inleiding

In bovenbouw po verbreden leerlingen hun presentatievaardigheden. Leerlingen worden zich bewust van de interactie die plaatsvindt tijdens een presentatie. De leerlingen leren tijdens de voorbereiding en uitvoering van een presentatie dat er verschillende rollen (bijvoorbeeld maker, uitvoerder, organisator of technicus) bestaan. De leerlingen leren (bewegend) beeld, klank, woord en beweging in te zetten om hun presentatie beter te maken. Ze leren reacties in ontvangst nemen en reflecteren (tijdens de voorbereiding en na afloop) op eigen en andermans presentaties. Ze maken daarbij onderscheid tussen vorm en inhoud. Door te presenteren krijgen de leerlingen inzicht in persoonlijke (artistieke) voorkeuren, hun talenten en de uitdagingen.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- het (eigen) artistiek-creatief proces tonen en hierbij eenvoudige vaktaal gebruiken;
- bestaand werk opvoeren en eigen artistieke uitingen in een (in)formele setting en op een eigen manier te delen en daarbij rekening houden met een doel, publiek en situatie;
- presentaties organiseren, kennismaken met de verschillende rollen en een rolverdeling, te denken valt aan: decorbouwers, curator en een regisseur en een kaartjesverkoper;
- kijken en luisteren naar presentaties van anderen reflecteren op de rol van de uitvoerende(n).

Fase 3

Inleiding

In onderbouw vo verdiepen leerlingen kennis en vaardigheden. Leerlingen leren eigen of gezamenlijk (artistiek of theoretisch) werk tonen en kiezen daarvoor de meest passende presentatievorm. Leerlingen presenteren samen of individueel eigen artistiek en theoretisch werk binnen en/of buiten de school en houden daarbij rekening met de doelgroep en het doel van de presentatie. Ze maken afspraken met elkaar over de inhoud en de vorm, leren de presentatie te organiseren en een taakverdeling te maken. Zij leren inhoudelijke gesprekken voeren met publiek over getoond eigen werk (artistiek en theoretisch) en nemen reacties in ontvangst.

Kennis en vaardigheden

Leerlingen leren:

- het (eigen) artistiek-creatief proces product of uitkomsten van een theoretisch onderzoek en proces presenteren; tonen en benoemen daarbij vaktaal bewust gebruiken;
- een bewuste vorm kiezen om een (tussen)product of artistieke uiting te delen of te presenteren, rekening houden met een doel, publiek en situatie;
- een spreekdoel verbinden aan presentaties (amuseren, informeren, instrueren, overtuigen);
- eigen artistieke uitingen in (in)formele setting delen en daarbij vaktaal gebruiken;
- een interpretatie geven van bestaand werk en dit opvoeren, te denken valt aan choreografieën, toneelteksten en liedrepertoire;
- presentaties organiseren en een taak- en rolverdeling maken;
- rekening houden met een doelgroep;
- kijken en luisteren naar presentaties van anderen;
- omgaan met en het verwerken van feedback;
- reacties van het publiek observeren en reflecteren op de rol van de uitvoerende en de rol van publiek;
- reflectie op het product en proces vastleggen.

Ontwerpcriteria aanbevelingen

- a. De aanbevelingen bouwen voort op de visie, grote opdrachten en bouwstenen van po en vo onderbouw en maken inzichtelijk hoe deze uitgewerkt kunnen worden in eindtermen voor vo bovenbouw.
- b. De aanbevelingen richten zich op het kerncurriculum in de bovenbouw, dat wil zeggen op de kern van de verplichte en gekozen vakken per leergebied.
- c. De aanbevelingen voor de leergebieden zijn gericht op (clusters van) vakken.
- d. De aanbevelingen bevatten, indien nodig, uitspraken over verschillen tussen sectoren. Aandachtspunt daarbij is zowel de verticale doorstroming (vmbo-mbo, havo-hbo, vo-wo) als ook de horizontale doorstroming van vmbo naar havo, en van havo naar vwo.
- e. De aanbevelingen zijn gebaseerd op de uitgangspunten van Curriculum.nu (balans in de drie hoofddoelen, doorlopende leerlijn, samenhang, beperken tot de kern).

Generieke aanbevelingen voor de bovenbouw

1. Zorg dat de ontwikkeling van het artistiek-creatief vermogen van de leerling wordt voortgezet in de bovenbouw en verken in hoeverre dit in de examenprogramma's vmbo, havo en vwo gekoppeld kan worden aan bijvoorbeeld een artistieke onderzoeksbenadering.
Toelichting De ontwikkeling van het artistiek-creatief vermogen is de kern van het leergebied Kunst & Cultuur en zou vanuit de onderbouw moeten worden doorgevoerd in de bovenbouw.
Leerlingen komen in aanraking met een breed scala aan onderzoeksvaardigheden die voor kunst en cultuur relevant en specifiek zijn (creatieve denkstrategieën).
2. Streef ernaar dat de zogenaamde onderlegger bestaande uit 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven', wordt voortgezet in de bovenbouw en gespecificeerd worden in de examenprogramma's van de verschillende sectoren.
Toelichting Hierdoor sluit het curriculum van het leergebied Kunst & Cultuur aan op de bovenbouw van vmbo, havo en vwo en helpt het de doorlopende leerlijn te verstevigen.
3. Behoud het recent vernieuwde interdisciplinaire vak CKV (2016) voor alle leerlingen in havo en vwo.
Toelichting De inhoud van het examenprogramma ckv havo/vwo en de daar beschreven vier domeinen sluiten aan bij de opbrengsten van het ontwikkelteam Kunst & Cultuur.
4. Onderzoek in hoeverre kunstvakken inclusief CKV binnen vmbo kunnen aansluiten op het vernieuwde programma CKV havo/vwo (inclusief een beoordeling met een eindcijfer dat meeweegt in het combinatiecijfer).
Toelichting Dit versterkt de doorlopende leerlijn vanuit vmbo naar havo en vwo.
5. Onderzoek binnen alle sectoren verschillende vormen en mogelijkheden van examinering waarbij meer balans is tussen het praktijk- en theoriedeel in de examens van de verschillende kunstvakken. Inventariseer of er bijvoorbeeld mogelijkheden zijn voor praktijkexamens muziek, dans en theater of andere kunst disciplines naast

de twee bestaande CPE's voor beeldende vakken (beeldende vorming vmbo, Tehatex vwo).

Toelichting Conform de opbrengsten van het ontwikkelteam Kunst & Cultuur dienen 'maken en betekenis geven' en 'meemaken en betekenis geven' beiden even zwaar mee te wegen in het eindcijfer voor de kunstvakken.

Dit doet zowel recht aan beide aspecten van de kunstvakken (praktijk en theorie) als aan de leerling die voor beide onderdelen op SE als CE getoetst wordt.

Bijvoorbeeld: door te werken met een CPE inclusief een set bijbehorende beoordelingscriteria en de inzet van een tweede corrector, is het mogelijk om de kwaliteit van het desbetreffende kunstvak te waarborgen. De community van docenten/professionals nemen (als critical friends) samen verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het leergebied Kunst & Cultuur.

6. Versterk de urgentie van mondiale thema's en actuele thema's binnen Kunst & Cultuur in de examenprogramma's van de kunstvakken. Onderzoek of deze thema's uitgangspunt kunnen zijn voor de centrale praktijk- en theorie-examens.

Toelichting Het agenderen van deze thema's maakt duidelijk dat het leergebied Kunst & Cultuur bij uitstek een plaats is waar leerlingen dergelijke thema's op een discipline-eigen manier leren doorgronden en vertalen in kunst.

Tevens zorgt dit voor een verdere borging van deze thema's in de examenprogramma's en draagt bij aan samenhang tussen de verschillende leergebieden.

7. Onderzoek de mogelijkheden voor eindtermen met betrekking tot de interdisciplinaire kunstpraktijk.

Toelichting Hierdoor wordt de aansluiting op interdisciplinaire stages, de vervolgopleidingen en eventuele beroepspraktijk vergroot en sluit het aan bij de actuele ontwikkelingen binnen de internationale kunstwereld.

8. Onderzoek in hoeverre het leergebied Kunst & Cultuur weer een verplicht onderdeel kan worden in het C&M-profiel.

Toelichting Binnen het C&M-profiel havo/vwo is de eerdere verplichting losgelaten om een kunstvak als keuze-examenvak op te nemen. Echter, kunst is een wezenlijk onderdeel van cultuur (zie: visie Leergebied Kunst & Cultuur) en daarom zou een kunstvak als keuze-examenvak niet mogen ontbreken in het C&M profiel. Daarnaast biedt het leergebied Kunst & Cultuur een wezenlijke bijdrage aan de kwalificatie, socialisatie en persoonlijke ontwikkeling van iedere leerling.

9. Onderzoek of er mogelijkheden zijn om voor de monodisciplinaire kunstexamenvakken één examenprogrammastructuur te ontwikkelen dat binnen alle sectoren (vmbo, havo, vwo) voor alle kunstvakken geldt.

Toelichting Eén examenprogrammastructuur zal de doorlopende leerlijn vanuit primair onderwijs naar de verschillende sectoren in het VO bevorderen.

Momenteel is er bijvoorbeeld bij havo en vwo sprake van meerdere varianten examenprogramma's voor een en dezelfde kunstdiscipline. Bijvoorbeeld Muziek (zogenoemde variant 'oude stijl') en kunst(muziek) in combinatie met kunst(algemeen), de zogenoemde 'nieuwe stijl' vakken.

Daarnaast worden niet alle varianten aangeboden op alle scholen of binnen verschillende sectoren op een school. Dit heeft nadelig effect op de doorstroom binnen de kunstvakken.

Overweeg daarbij ook om nieuwe varianten te onderzoeken. Denk bijvoorbeeld aan een variant met vooral kunst- en cultuurgeschiedenis, een soort kunst (algemeen)

5.

AANBEVELINGEN BOVENBOUW VMBO, HAVO EN VWO

Naast ons voorstel voor de visie, grote opdrachten en bouwstenen hebben we gewerkt aan aanbevelingen voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. De aanbevelingen beschrijven op welke wijze de grote opdrachten en bijbehorende bouwstenen uitgewerkt kunnen worden in eindtermen voor vo bovenbouw. Wij hebben op generiek niveau aanbevelingen gemaakt. Dit is geen uitputtende lijst, maar beperkt zich tot de meest belangrijke punten, die meegenomen worden bij de actualisering van eindtermen voor vmbo, havo en vwo.

zonder dat leerlingen een verplichte kunstvak volgen. Een andere mogelijkheid is bijvoorbeeld de variant waarbij de theorie uit het praktijkdeel van de bestaande kunstvakken kunst (dans) of kunst (drama) ook centraal geëxamineerd wordt.

10. Verken of de discipline film als zelfstandig keuze-examenvak gepositioneerd kan worden.

Toelichting Film wordt als (bewegend) beeld en multimediale middelen expliciet genoemd in de verschillende grote opdrachten en bouwstenen van het leergebied Kunst & Cultuur. Film is een zelfstandige discipline en verdient daarmee een zelfstandige positie als keuze examenvak.

11. Verken op welke wijze nieuwe media, fotografie en/of andere interdisciplinaire kunstdisciplines versterkt kunnen worden in het SE-deel examenprogramma's.

Toelichting Het leergebied Kunst & Cultuur is breder dan de kunstdisciplines die nu in de regel als schoolvak worden aangeboden (beeldende vorming, muziek, dans, drama).

12. Verbreed het examenprogramma kunst (drama) naar 'theater' en pas de naamgeving aan

Toelichting De noemer 'theater' wordt gehanteerd bij desbetreffende vervolgstudies en/of het beroepenveld en is daarom al overgenomen in de visie, grote opdrachten en bouwstenen van het ontwikkelteam Kunst & Cultuur.

13. Formuleer de eindtermen voor alle examenprogramma's vmbo, havo en vwo vanuit een inclusief perspectief waarbij ruimte is voor de culturele identiteit van alle leerlingen.

Toelichting In een cultureel diverse samenleving is het van belang dat leerlingen elkaar leren kennen en elkaars cultuur leren kennen. Binnen het leergebied Kunst & Cultuur moeten alle leerlingen zich kunnen herkennen.

14. Specificeer eindtermen met betrekking tot oriëntatie op vervolgstudie of beroepsmogelijkheden op het brede terrein van kunst en cultuur en/of werkvelden waar inzicht in de kunstpraktijk en kunsttheorie van belang is.

Toelichting Dit geeft leerlingen inzicht in het brede scala aan vervolgstudies en werkvelden.

Bijlage Begrippenlijst

Artistiek-creatief vermogen	Artistiek vermogen is gericht op de vertaling van onder andere ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën in een kunstzinnige uiting. Creatief vermogen verwijst naar een iteratief proces waarin leerlingen creatieve maak- en denkstrategieën leren toepassen.
Artistieke uiting	Een kunstzinnige uiting met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook een combinatie van deze vormen is mogelijk. Dit is een verwijzing naar de kunstdisciplines in het leergebied Kunst & Cultuur en naar nieuwe vormen van kunst.
Beeldgeletterdheid	Alle (vereiste) kennis, vaardigheden en attitudes om voorstellingen of (digitale) afbeeldingen te begrijpen, te gebruiken en betekenis te geven.
Betekenis geven	Onderzoeken, (filosofisch) bevragen en analyseren van uitingen van kunst en cultuur in heden en verleden, bezien vanuit verschillende perspectieven. Denk daarbij onder andere aan individuele, collectieve, sociale, culturele en historische perspectieven. Betekenis geven heeft betrekking op zowel de kunstuitingen die leerlingen maken als op professionele kunstuitingen die leerlingen meemaken.
Context	Een betekenisvolle situatie waarbinnen kennis en vaardigheden kunnen worden toegepast.
Cross-overs	Een combinatie van verschillende kunststijlen, die herkenbaar zijn in het artistieke eindproduct.
Cultuur	Alles wat mensen denken, doen en maken en de betekenis die wij, vanuit onze eigen achtergrond, daaraan geven.
Culturele competenties	Dit zijn de competenties die bijdragen aan het in vrijheid kunnen deelnemen aan het culturele leven (ook wel culturele vermogens). De noodzakelijke culturele vermogens zijn: <ul style="list-style-type: none"> - kennis van cultuur: cultureel (zelf)bewustzijn; kunnen ervaren van culturele verschillen en patronen, en daarmee speels kunnen omgaan; - eigen maken van vormtalen en kunnen spelen met verwachtingen en conventies; - in staat (gesteld) zijn deel te nemen aan het culturele leven.
Creativiteit	Het vermogen om nieuwe en/of ongebruikelijke (originele) maar (praktisch) toepasbare ideeën voor vraagstukken te bedenken. Creativiteit veronderstelt een flexibele houding die mensen in staat stelt om van bekende manieren van denken los te komen, gewoontes te veranderen en om zaken in een nieuw licht te zien.
Divergent denken	Het denkproces dat zonder beperkingen of voorwaarden is, en dat leidt tot een brede stroom van talrijke, diverse en originele ideeën.

Embodiment	(Afgeleid van embodied cognition) wil verklaren hoe onze cognities tot stand zijn gekomen. Het accent ligt bij het belang van het lichaam en op de interactie tussen lichaam, brein en omgeving bij cognitievorming. Embodiment kan in het onderwijs toegepast worden: <ul style="list-style-type: none"> - als voorwaarde om te leren: bewegen kan bijvoorbeeld concentratie verbeteren, kan het geheugen versterken); - om de effectiviteit van leren te verbeteren: het lichaam wordt ingezet om het begrip van leerstof te verhogen (specifieke bewegingen maken).
Filosofisch bevragen van kunst	Formuleren van vragen waarbij het stellen van vragen belangrijker is dan de juiste antwoorden geven. Vraagstellingen waarbij het niet direct gaat om goed of fout of een eenduidig oordeel.
Inclusie	Insluiting, op basis van gelijkheid en gelijkwaardigheid, iedereen erbij betrekkend.
Innovatie	Innovatie is een term die gaat over nieuwe ideeën, over vernieuwing. Mensen die innoveren zijn bezig met het ontwikkelen en doorvoeren van vernieuwingen en verbeteringen.
Interdisciplinair	Samenwerking tussen disciplines vanuit de meerwaarde die ontstaat wanneer er inhoudelijk wordt samengewerkt. Disciplines beïnvloeden en inspireren elkaar op het niveau van de inhoud (kennis en vaardigheden). Interdisciplinaire samenwerking doet de grenzen van de (mono)disciplines verdwijnen en is meer dan de optelsom van disciplines.
Iteratief proces	In een iteratief proces gaan leerlingen experimenteren, ideeën vormen en onderzoeken. Door in het proces vooruit en achteruit te gaan of stappen te herhalen, komen leerlingen langzaam maar zeker tot een (eind)resultaat. Leerlingen gebruiken voortschrijdend inzicht in een volgende fase van het proces.
Kunst	Een uiting van menselijk denken, doen en maken en is een specifieke vorm van cultuur en tijdgebonden.
Leergebied Kunst en Cultuur	Vanuit de huidige doelen gezien omvat het leergebied Kunst & Cultuur: beeldende vorming (tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen en audiovisuele vorming), dans, theater, muziek, cultureel erfgoed, Kunst (algemeen), CKV (Culturele Kunstzinnige Vorming) én de vakken die hieruit zijn voortgevloeid (nieuwe media) en in zich de toekomst zullen ontwikkelen.
Maken (productie)	Het artistiek-creatief proces van vormgeven en (re)produceren waarin leerlingen samen of alleen uiting leren geven aan ervaringen, gevoelens, gedachten en ideeën met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk.

Meemaken (receptie)	Zintuiglijke en theoretische onderzoeken met (bewegend) beeld, klank, woord en met beweging in relatie tot de ruimte of omgeving. Ook combinaties van deze vormen zijn mogelijk. Ervaring met professionele kunst in een levensechte context, binnen of buiten school. Leerlingen leren betekenis te geven aan hun ervaring.
Multidisciplinair	Twee of meer leergebieden zijn georganiseerd rond hetzelfde thema, onderwerp of concept, maar de leergebieden (en de disciplines daarbinnen) behouden hun identiteit.
Problematiseren	Het proces van problem-finding (divergent denken) en problem-solving (meer convergent denken).
Raamwerk	Het raamwerk laat zien hoe de grote opdrachten van het leergebied zich tot elkaar verhouden en hoe de bouwstenen (in ontwikkeling) zich verhouden tot grote opdrachten.
Re-creëren:	Een interpretatie geven van bestaand werk.
Reflecteren	Daar waar in deze visie gesproken wordt van reflectie moet dit gelezen worden als 'reflectie op het product en het (werk)proces'. Het gaat hier om een (tussentijdse) terugblik op het eigen handelen in het proces en/of het (tussen)product om zicht te krijgen op de ontwikkeling en/of vorderingen en volgende doelen te bepalen.
Transdisciplinair	Samenwerking met een vergaande integratie van kennis en vaardigheden van verschillende disciplines waarbij vaak complexe, grote overstijgende thema's centraal staan.
Verbeeldingskracht	Het vermogen om in ons hoofd mentale representaties te maken van dingen die we op dat moment niet waarnemen. We kunnen 'beelden' oproepen die we eerdere hebben waargenomen, of op basis van zintuiglijke input nieuwe beelden creëren. Iets (nieuws) bedenken.
Zeggingskracht	Vermogen om een indruk achter te laten, de uitdrukking en uitstraling van artistiek werk.

Ontwikkelteamleden Kunst & Cultuur

Anne Bos

Anouk Nootboom

Debbie Klarenbeek

Gwenny van Hasselt

Ingrid Habets

Kim Spook

Kirsten van Muijen

Marijke Smedema

Michelle Struick

Nadine van der graaf-Janssen

Petra Beers

Rik Weeting

Roos Koenders

Tamaar Tóth Varjú